

KATARINA MAJERHOLD

Inherentna dihotomija vednosti

Lani sem se udeležila mednarodne konference z naslovom "Knowledge and Learning for Sustainable Development" v Göteborgu na Švedskem. Slišati je bilo kar nekaj opazk na račun pomanjkanja filozofskega (v)pogleda (ne toliko intelektualnega taktiziranja kot prave modrosti, ki naj bi jo razglašala filozofija) v problem prepočasnega odzivanja in prilagajanja univerz na ekonomsko-politične spremembe. Ker se zadnjih nekaj let ukvarjam z visokošolsko problematiko, bom na to poskusila odgovoriti.

1. Očitek o zastarelosti in prepočasnem odzivanju univerze (njene znanstveno-raziskovalne in pedagoške dejavnosti) na zahteve okolja se mi zdi nerealen. Že od osemnajstega stoletja smo priča novi vrsti (novi 'tehniki') oblasti v Evropi, ki se je najprej pojavila v revolucionarni Franciji. Ta (meščanska liberalna) oblast se je začela izvajati prek družbene produkcije in družbenih storitev (in tako sledila naraščajočemu in prevladujočemu modelu ekonomske produkcije). Ob tem je državljane jemala kot človeške vire in naravo kot materialni vir. V ta namen se je lotila prenove morale administracije, uvedla dostop do ljudi z znanstvenim raziskovanjem populacije (rodnosti, smrtnosti, higijene, seksualnosti in reprodukcije, migracij ipd.) ter izvajala kontrolo in njihovo akumulacijo. V novejši (moderni) zgodovini evropskih držav imamo opravka z oblastjo, ki predpisuje akumulacijo ljudi, pri čemer ji znanstvena vednost služi

kot ena glavnih opor in tesno sodeluje z ekonomskim sistemom, ki povečuje akumulacijo kapitala. Država se tako pojavi kot nadgradnja v razmerju do celega niza oblastnih mrež, ki investirajo telo, seksualnost, družino, sorodstvo, vednost in tehnologijo.¹

Tako lahko že skoraj dvesto let govorimo o odprtem sodelovanju oblasti in vednosti, torej univerze in znanosti, pri čemer se izkaže nujna podrejenost oblasti, saj imata med drugim za nalogo reproducirati in ekstenzivirati obstoječa oblastna razmerja. Na zagate, ki se rodijo v takem odnosu oblasti – vednosti, lepo opozori Kvale: "Gospodarstvo potrebuje danes visokokvalificirano akademsko delovno silo, da lahko vzdržuje produkcijski proces. Važno je, da si bodoči akademiki prisvojijo znanje, razvijejo sposobnosti in da jih z ekonomskega stališča lahko uporabijo čimbolj smotrno. Hkrati pa imajo lastniki produkcijskih sredstev razumljiv interes za to, da tisti, katerim so priznali vedenje in razumevanje, ne bi svoje oblasti uporabljali za to, da bi dvomili in sumili v gospodstveni red v družbi. Pospeševati tehnični in gospodarski razvoj in hkrati ohraniti obstoječa oblastvena in lastninska razmerja v družbi postane nerešljivo protislovje za vladajoči razred. Medtem ko sta samostojnost in kreativnost pri tehničnih in gospodarskih problemih neizogibno potrebni in ju morajo zato podpirati, morajo sočasno zavirati refleksijo o smislu in smotru dela in o družbenih posledicah dela" (Steinar Kvale: *Izpiti in gospostvo*. Ljubljana: Krt, 1981, str. 93).

Ravno slednje omogoča sklep, da je očitek prepočasnosti odzivanja univerze na razne ekonomske muhe neupravičen, saj te spremembe (ponavadi efemernega značaja) ne zadevajo samih strukturnih sprememb ekonomsko-politične oblasti, ki bi jim ta morala slediti (prav tako s svojo strukturno reorganizacijo). To je pomemben vidik, ki ga moramo imeti nenehno pred očmi, ko kritiziramo, da univerza ne sledi potrebam svojega okolja, tj. družbe (saj je 'moderna univerza', in s tem tvegamo žalitev univerze in njenega gorečega zagovarjanja avtonomije, tudi orodje države).

¹ Michel Foucault je to prikazal v svojih delih; v *Zgodovini norosti in Rojstvu klinike*, ki se nanašata na psihiatrijo in medicino, denimo govori o (politični) oblasti, ki poskuša na ta način kontrolirati telesa in vedenje posameznikov. Ob tem se mi zdi vredno omeniti njegovo opazko o tedanjem (leta 1955-60) odzivu oblasti na njegove raziskave, ki potrjuje zvezo oblasti in njene preference do vednosti: "Marksizem je hotel, da bi ga sprejeli kot obnovitev liberalne univerzitetne tradicije. /.../ V polju, s katerim se ubadamo tu, je iz tega sledilo, da so hoteli prevzeti 'najmenitnejše', najbolj akademske probleme zgodovine znanosti: matematiko in fiziko /.../ (Michel Foucault: *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krt, 1991, str. 58).

V *Zgodovini seksualnosti* nato pokaže, kako diskurz o otroški seksualnosti v osemnajstem stoletju in homoseksualnosti v devetnajstem pravzaprav proizvede po eni strani samo (otroško in homo) seksualnost, po drugi strani pa s tem omogoči tudi nadzorovanje. Izkaže se, da je seksualnost v večji meri pozitiven proizvod oblasti, kot je bila oblast kdaj koli represija seksualnosti. Od tod slavni Foucaultov izrek, da seksualnosti same po sebi ni, seksualnost se rodi takrat, ko se rodi diskurz o njej. V delu *Nadzorovanje in kaznovanje* pa prikazuje razsvetljski fenomen izuma 'nove ekonomije' izvajanja produktivne oblasti, ki ji 'omogočajo, da se razpredejo skozi celotno družbeno telo na način, ki je obenem kontinuiran, neprekinjen, prilagojen in 'individualiziran'. Te nove tehnike so tako precej bolj učinkovite in precej manj potratne (ekonomsko ugodnejše, manj tvegane glede rezultatov ...) od tistih, ki so jih uporabljali prej in so temeljile na mešanici bolj ali manj izsiljenih toleranc (od priznanih privilegijev pa do endemične kriminalnosti) /.../".

Po drugi strani pa tako univerzitetno sodelovanje z državo upravičeno izoblikuje relativistično trditev, da je spreminjanje znanosti le odsev modificiranja družbenih kontekstov, da je resnica zunaj kulturnih predpostavk nepomemben pojem in da znanost torej ne more podati trajnih odgovorov. Na to je že v osemnajstem stoletju opozarjal Kant v spisu *Spor fakultet*, v katerem je utemeljeval, da morajo biti teološka, pravna in medicinska fakulteta v službi države (ne smejo prevpraševati svoje vsebine in je predavati v skladu z veljavnimi predpisi), medtem ko mora imeti filozofska fakulteta proste roke pri svojem rezoniranju.

Prav tako se mi zdi pomembno omeniti, da ima univerza od osemnajstega stoletja naprej močan kulturno-, narodno- in urbanotvorni element, saj je zakladnica znanstvene in kulturne dediščine. V zvezi s tem se moramo spomniti, da je prav univerza (in njena znanstveno-raziskovalna dejavnost) odzela Cerkvi privilegij moralne in kulturne podstati družbe (tudi zaradi tega se ne more odzivati na vsako novost na trgu).

7/11/11
V. V. V.

2. To, da je univerza (družboslovno-humanistična in naravoslovna vednost), ki tako vneto zagovarja avtonomijo (določitev svoje lastne dejavnosti, ki bazira na principu 'znanje zaradi znanja', osvobojeno vsakršnih partikularnih interesov), hkrati tako očitno vpletena v ekonomsko-politične smernice, me je najprej osupnilo, nato pa napeljalo na raziskovanje vzrokov za to. Odločila sem se, da sledim (precej posplošeni) osnovi in razvoju filozofske in naravoslovne vednosti skozi zgodovino.

Na samem začetku utemeljevanja starogrških kategorij, kakor jih je postavil Aristotel (in že prej Platon), imamo *nous* (um, duh, mišljenje) in *epistēme* (vednost) na eni strani ter *téchnē* (veščina, stroka, umetnost izdelovanja česa) ter *mimesis* (posnemajoče predstavljanje kakega dogajanja, stanja, stvari, človeka) na drugi. Med *nous* in *epistēme* ter *téchnē* in *mimesis* zeva prepad: prvi par naj bi se nahajal v 'intelegibilnem svetu', ki ga zaznamuje *theōria* (domena občega in nujnega, ki nam odkriva 'svet po sebi'), drugi par pa naj bi pripadal 'svetu pojavov in videzov,' ki ga zaznamuje *prāksis*, manjvredna dejavnost rokodelskega izdelovanja predmetov in umetniškega posnemanja (domena heterogenosti in naključja). A to, da naj bi bila *nous* in *epistēme* popolnoma ločena od *téchnē* in *mimesis*, je samo prvi vtis, (ne)namerna zaslepitev prvotnih tvorcev, saj je za njuno zvezo vedel že sam Platon. Pierre Vidal-Naquet piše: "Neka pred kratkim izšla knjiga je na novo odkrila pozabljeno mentalno kategorijo, ki navzlic temu teče skozi grško kulturo, od začetka do konca njene zgodovine, to, kar so imenovali zvičajnost razuma, *metis*" (Pierre Vidal-Naquet: *Črni lovec*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1985, str. 282). Platon, ki je vedel za *metis*, jo je slabšalno opredelil zato, ker se skoznjo *nous* ne razkriva samo kot tisti, ki si prizadeva za čisto resnico, osvobojeno vsakršne partikularnosti, in ki je v nasprotju z vsem, kar lahko dojemamo s čutili (tj. v nasprotju s pojavi), ampak tudi kot tisti, ki uporablja zvijače, s katerimi svojevoljno prenareja stvari in svet – ki je nekje med videzom (pojavi) in resnico (idejo).

Platon si je prizadeval za objektivnost, za čiste ideje, ker naj bi skoznje zasijal svet v svoji 'takšnosti', v nasprotnem primeru pa naj bi dobili posnetek sveta, obarvan z našimi projekcijami, interesi in željami. Že na samem začetku imamo torej *metis* kot prezrto mentalno kategorijo, ki v sebi združuje tako prvine *nousa* kot *téchnē*.

Pojem *metis* se v srednjem veku izrazi skozi pojmovanje intelektualne dejavnosti kot *ars*, enačba, ki jo dobimo, pa se glasi "*metis*, ki v sebi nosi *nous* in *téchnē*, je *ars*", pri čemer se poudarja predvsem vidik *téchnē*. Sv. Tomaž Akvinski pravi: "Umetnost je katera koli racionalna in pravična aktivnost duha, namenjena oblikovanju bodisi materialnega bodisi intelektualnega orodja; gre za razumsko tehniko ustvarjanja".

Prvi, ki na začetku novega veka nedvomno izrazi interes človeške umske dejavnosti za razvoj tehnike, je Roger Bacon, sicer znan po sintagmi 'znanje je moč.' Bacon sanja o brezmejni množici učenjakov in si želi, da bi posvetni vladarji z univerzitetnimi doktorji urejali usodo sveta (kar je želel že Platon s

svojo razdelitvijo družbe na rokodelce in kmete, vojake in vladarje – filozofe). Prav zato je bil eden najmočnejših pobudnikov *homo fabra* – človeka, ki svet dojema kot zanj ustvarjen dom, ki ga lahko (pre)oblikuje po svoji volji; to je utemeljeval s pomočjo vpeljave induktivnega dokaza v znanost, spodbujal je znanstvene eksperimente in izumljanje tehničnih naprav ter prispeval filozofska razglabljanja o temeljnih človeških predsodkih, ki ovirajo spoznanje resnice. V novem veku smo priča izoblikovanju struje znanstvenikov, za katere izkušnja ni nič več kot pojav, videz. Po njihovem naj bi se znanost dvignila nad to in realnost zapopadla z golim umevanjem. Prav ta moderna znanost, ki znanje popolnoma formalizira in abstrahira (prekine z vsakršno alegoričnostjo na ta svet), pripelje do njene 'objektivnosti' in samozadostnosti (kar filozofija počne že ves čas, kakor sem pokazala). Na drugi strani je v nemški klasični filozofiji (Kant, Hegel) nov način opredeljevanja in utemeljevanja etike², tako da je ta abstrahirana od vsakdanjih izkušenj in pade v domeno čistega teoretskega utemeljevanja.

Sodobna filozofija in znanost³ je jasna in nesramežljiva mešanica teoretske in aplikativne vednosti kot plod njune inherentne dvojnosti.

3. Pokazala sem, da na sodobno znanstveno-raziskovalno dejavnost univerze pogosto vplivajo ekonomsko-politični dejavniki (in omenila vzroke tega), vendar obstaja enako močna dejavnost čistega in nepotvorjenega spoznavanja dejstvene stvarnosti in moralnosti, ki je, čeprav velikokrat negotova, počasna in polna pasti, enako pomembna. In spoznavanje dejstvene stvarnosti ali moralne objektivnosti prek različnih načinov/metod je tista človeška dejavnost, ki ni odvisna le od podjetnosti, veščine in iznajdljivosti, temveč predvsem od nepotvorjene radovednosti in čudenja (kar je počelo in izvir filozofije), odprtosti in domišljije, ki ne pozna pritiskov časa, prostora in (pre)moči.

Ta članek ne želi biti absolutna hvalnica univerze; priznam, da v njej ni vse tako, kot bi moralo biti, vendar se vse prevečkrat pozablja na edinstveno človeško sposobnost izumljanja, domišljanja, radovednosti in čudenja, ki jo utelešajo vsaj nekateri profesorji, in nikakor ne more in ne sme biti zvedljiva na vsakodnevne tehnike preživetja.

² Stari Grki so etiko (in moralo) opredeljevali, če grobo poenostavim, skozi prakso na podlagi temeljnih načel *sōphrosynē* (zmernosti), *enkretia* (samoobvladovanja) in *chrēsis* (način/i uporabe) in še niso poznali univerzalne moralne kode, veljavne za vsakogar, kakor jo pozna krščanska morala.

³ Martin Heidegger je na primer pokazal, da je družjenje univerze (in njene znanstveno-raziskovalne dejavnosti) z ekonomsko-tehnološko dejavnostjo možno, ker nosita filozofija in znanost, ki sta se utemeljili s Platonom in Aristotelom, v sebi že na samem začetku kal transformacije v tehniko, ki bazira na moči. Po njegovem je današnja tehnizacija sveta in instrumentalizacija znanja povsem logična in nujna konsekvence določitve *epistemē* in resnice, ki jo Platon (in kasneje Aristotel, oče znanosti) opredeli kot ujemanje ideje s stvarjo. Predsokratsko pojmovanje resnice kot *a-létheia* (neskritost) naj bi vsebovalo tisto čisto in nepotvorjeno spoznavanje, ki je blizu poeziji in jo hkrati presega, čeprav sam Heidegger nikjer natančno in dokončno ne pojasni funkcije in prednosti *a-létheie*.